अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षहरुले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषामा जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

प्रदीप भारद्वाज विरुद्ध प्रिया

(देवानी पुनरावेदन नं. 9502 / 2025)

१५ जुलाई २०२५

[विक्रम नाथ* र सन्दीप मेहता, न्यायाधीशहरू]

विचारको लागि मामिला

उच्च न्यायालयले अपीलकर्ता-पतिद्वारा दायर गरिएको वैवाहिक पुनरावेदन खारेज गरी पक्षहरूलाई सम्बन्धविच्छेद दिन अस्वीकार गरेको फैसलाको शुद्धताको सम्बन्धमा मामिला उठ्यो।

मुख्य बुँदाहरू†

हिन्दू विवाह ऐन, १९५५ – धारा १३(१)(क) – सम्बन्धविच्छेद – विवाहको अपूरणीय विच्छेद – अपीलकर्ता-पतिद्वारा क्रूरताको आधारमा विवाह विघटनको लागि निवेदन – पारिवारिक न्यायालयद्वारा खारेज – त्यस विरुद्ध, अपीलकर्ताद्वारा विवाहको अपूरणीय विच्छेद र पक्षहरू बीचको शत्रुताको आधारमा पुनरावेदन – उच्च न्यायालयद्वारा खारेज – चुनौती: निर्णय: धारा १४२ अन्तर्गत शक्ति प्रयोग गरी विवाहको अपूरणीय विच्छेदको आधारमा पक्षहरूलाई सम्बन्धविच्छेदको राहत प्रदान गर्न उपयुक्त मामिला – यो स्पष्ट छ कि पूर्ण अलगाव र लामो समयको विछोडका कारण, वैवाहिक बन्धनको अपूरणीय विच्छेद भएको छ, जसलाई कुनै पनि माध्यमबाट सुधार्न सकिँदैन – यसबाहेक, दुवै पक्षले आफ्नो युवावस्थाको प्रमुख वर्षहरू यस वैवाहिक कलहमा फसेर बिताएका छन्, जुन पछिल्लो पन्ध्र वर्षभन्दा बढी समयदेखि चलिरहेको छ – विवाह जारी राख्नुले पक्षहरू बीचको शत्रुता र मामिलालाई मात्र बढावा दिनेछ, जुन कानूनले परिकल्पना गरेको वैवाहिक सामञ्जस्यको लोकाचारको विपरीत चल्छ – साथै, अपीलकर्ता र उनका परिवारका सदस्यहरूलाई उत्तरदाता-पत्नीद्वारा दायर गरिएको क्रूरताको मामिलामा सफाइ दिइएको छ – अब अपीलकर्ताले उत्तरदातासँग वैवाहिक बन्धनमा रहिरहन अपेक्षा गर्न सकिँदैन – तसर्थ, दुवै पक्ष र नाबालक बच्चाको हितमा उनीहरूलाई कानूनी लडाइँबाट मुक्त, स्वतन्त्र र शान्तिपूर्वक आफ्नो जीवन बिताउन अनुमति दिइन्छ – सम्बन्धविच्छेदको आदेश प्रदान गरियो र उत्तरदाता र नाबालक छोराको पक्षमा मासिक भरणपोषण रु. १५,०००/- प्रति महिना बढाइयो – भारतको संविधान – धारा १४२। [अनुच्छेद २३-२७]

- लेखक

उद्धृत मामिला कानून

शिल्पा शैलेश वि. वरुण श्रीनिवासन [२०२३] ५ एससीआर १६५ : (२०२३)
४ एससीसी ६९२; अमुथा वि. ए.आर. सुब्रमण्यम [२०२४] १२ एससीआर ७५५ :
२०२३ एससीसी अनलाइन एससी ६११ – सन्दर्भित।

ऐनहरूको सूची

हिन्दू विवाह ऐन, १९५५; भारतको संविधान।

मुख्य शब्दहरूको सूची

विवाह विघटन; क्रूरता; विवाहको अपूरणीय विच्छेद; लामो समयको अलगाव; शत्रुताको भावना; मानसिक पीडा; पति र सासु-ससुरा विरुद्ध झूटो मामिला; लामो र व्यर्थ कानूनी लडाइँ; मासिक भरणपोषण; विवाहको निरन्तरता; वैवाहिक सामञ्जस्य।

मामिला उठेको

देवानी पुनरावेदन क्षेत्राधिकार: देवानी पुनरावेदन नं. ९५०२ / २०२५
उच्च न्यायालय, दिल्ली, नयाँ दिल्लीको मिति २६.०२.२०१९ को फैसला र आदेशबाट एमएटिएपि नं. ५४ / २०१८ बाट उत्पन्न भएको।

पक्षहरूको लागि उपस्थिति

<u>अपीलकर्ताका लागि अधिवक्ताहरू</u>:
आदित्य अग्रवाल, सुश्री पूजा, श्री भगवान, सुश्री कुमारी रश्मि रानी, सुश्री राशि जयसवाल, विपिन कुमार जय।

<u>उत्तरदाता का लागि अधिवक्ता</u>:
सुश्री निधि।

सर्वोच्च न्यायालयको फैसला / आदेश

<u>फैसला</u>

विक्रम नाथ, न्यायाधीश

१. अनुमति प्रदान गरियो।

२. प्रस्तुत पुनरावेदन अपीलकर्ता-पतिले उच्च न्यायालय, दिल्लीद्वारा एमएटि. एप्प.(एफ.सी.) नं. ५४/२०१८ मा मिति २६.०२.२०१९ को अन्तिम फैसला र आदेश विरुद्ध दायर गरेका हुन्, जसमा उच्च न्यायालयले यहाँका अपीलकर्ताद्वारा दायर गरिएको वैवाहिक पुनरावेदन खारेज गरी पक्षहरूलाई सम्बन्धविच्छेद दिन अस्वीकार गरेको थियो।

३. प्रस्तुत पुनरावेदनमा पुऱ्याउने संक्षिप्त तथ्यहरू यो हो कि अपीलकर्ता-पति र उत्तरदाता-पत्नीको विवाह मिति ०७.०५.२००८ मा दिल्लीमा हिन्दू रीति-रिवाज र समारोह अनुसार सम्पन्न भएको थियो। मिति २५.०३.२००९ मा एक छोराको जन्म भयो, जो उत्तरदाताको हेरचाह र हिरासतमा रहेको छ। विवाह भएको केही समयपछि नै पक्षहरू बीच द्वन्द्व सुरु भयो र पक्षहरू मिति अक्टोबर २००९ देखि नै अलग बस्दै आएका छन्।

४. अपीलकर्ताले हिन्दू विवाह ऐन, १९५५[1] को धारा १३(१)(क) अन्तर्गत सम्बन्धविच्छेदको निवेदन एचएमए नं. ३७७ / २०१० मार्फत पारिवारिक न्यायालय, तीस हजारी, दिल्ली समक्ष क्रूरताको आधारमा विवाह विघटनको माग गर्दै दायर गरे। सम्बन्धविच्छेदको माग गर्ने आधारहरू थिए कि उत्तरदाताले अपीलकर्ताको बिरामी आमालाई उनको सम्पत्ति हडप्ने नियतले आक्रमण र यातना दिने गर्थिन्। अपीलकर्ताले उत्तरदातामाथि शारीरिक रूपमा दुर्व्यवहार गर्ने, विवाह बाहिरको सम्बन्ध राख्ने र आफ्नो भाइको सहयोगमा अपीलकर्तामाथि आक्रमण गर्ने थप आरोप लगाएका थिए।

५. सम्बन्धविच्छेदको निवेदनको उत्तरदाताले प्रतिवाद गर्दै सबै आरोपहरू अस्वीकार गरिन् र दाबी गरिन् कि अपीलकर्ताले उनी र नाबालक बच्चाको लागि आर्थिक रूपमा व्यवस्था गर्न असफल भएका छन्। उत्तरदाताले यो पनि दाबी गरिन् कि अपीलकर्ताले उनलाई र नाबालक बच्चालाई मिति अक्टोबर २००९ देखि त्यागेका छन्, र उनीहरूले सँगै बिताएको अवधिमा पनि, उनले अपीलकर्ता र उनको परिवारका सदस्यहरूबाट निरन्तर उपेक्षा र दुर्व्यवहारको सामना गरिन्।

६. पारिवारिक न्यायालयले मिति २३.११.२०१७ को आदेश मार्फत अपीलकर्ताको सम्बन्धविच्छेदको निवेदन खारेज गर्दै भन्यो कि उनले खडा गरेको मामिला प्रेरणाहीन र स्वीकार गर्न अयोग्य थियो। यो निर्णय गरियो कि उत्तरदाता विरुद्ध क्रूरताको आरोप साथै उनको सम्पत्तिको स्वामित्व हस्तान्तरण चाहने आरोप अप्रमाणित रह्यो। त्यसकारण, क्रूरताको आधारमा सम्बन्धविच्छेदको माग गर्ने अपीलकर्ताको निवेदन पारिवारिक न्यायालयले अस्वीकार गऱ्यो।

७. सम्बन्धविच्छेदको निवेदन विचाराधीन रहँदा, अपीलकर्ताले एचएमए, १९५५ को धारा २४ अन्तर्गत उत्तरदाताबाट भरणपोषणको माग गर्दै आवेदन दिएका थिए र सो मिति १२.०३.२०१२ को आदेश मार्फत खारेज भयो। यद्यपि, उत्तरदाताद्वारा एचएमए, १९५५ को धारा २४ र २६ अन्तर्गत दायर गरिएको आवेदनमा, अपीलकर्तालाई उत्तरदाता र उनीहरूको बच्चाको भरणपोषणको लागि मासिक रु. ४,५००/- को रकम, साथै मामिला खर्चको लागि रु. ५,०००/- तिर्न निर्देशन दिइएको थियो। पारिवारिक न्यायालयले अन्तिम फैसला मार्फत, अपीलकर्तालाई माथि उल्लिखित शर्तहरूमा फैसलाको मितिसम्म उत्तरदातालाई उक्त भरणपोषण तिर्न उत्तरदायी ठहराएको थियो।

[1] एचएमए, १९५५

८. आफ्नो सम्बन्धविच्छेदको निवेदन खारेज भएकोमा असन्तुष्ट, अपीलकर्ताले मिति २३.११.२०१७ को आदेश विरुद्ध उच्च न्यायालय, दिल्ली समक्ष पुनरावेदन दायर गरे।

९. अपीलकर्ताले उच्च न्यायालय समक्ष जोडदार रूपमा आग्रह गरे कि उनी सम्बन्धविच्छेदको माग गरिरहेको सीमित आधार पक्षहरू बीचको लामो समयको अलगाव र दुई पक्षले एक अर्काप्रति राख्ने निरन्तर शत्रुताको भावनाका कारण विवाहको अपूरणीय विच्छेद थियो। उत्तरदाताले सम्बन्धविच्छेदको अनुदानको प्रतिरोध गरेकी थिइन्।

१०. उच्च न्यायालयले विवादित आदेश मिति २६.०२.२०१९ मार्फत पारिवारिक न्यायालयको निर्णयलाई पुष्टि गऱ्यो र भन्यो कि अपीलकर्ताले क्रूरता प्रमाणित गर्न असफल भएका छन् र क्रूरता विवाहको अपूरणीय विच्छेदसँग मिसिएको आधारमा सम्बन्धविच्छेदको आदेश दिनु पतिलाई आफ्नी पत्नी र नाबालक छोरालाई छोडेकोमा पुरस्कृत गर्नु बराबर हुनेछ। तदनुसार, उच्च न्यायालयले पुनरावेदन खारेज गऱ्यो र उत्तरदातामाथि रु. १०,०००/- को लागत लगायो।

११. विवादित आदेशबाट असन्तुष्ट, अपीलकर्ता हाम्रो समक्ष छन्।

१२. हामीले पक्षहरूका विद्वान वकिलहरूलाई सुन्यौं र रेकर्डमा रहेको सामग्रीको अध्ययन गऱ्यौं।

१३. अपीलकर्ताले पेश गरेका छन् कि पक्षहरू उनीहरूको विवाहको एक वर्षपछि नै अलग भए र त्यसबेलादेखि अलग नै रहेका छन्। पक्षहरू १६ वर्षभन्दा बढी समयदेखि अलग बस्दै आएका छन्। सहवास र साथित्वको पूर्ण अन्त्य भएको छ, जसले विवाहलाई सबै व्यावहारिक र कानूनी उद्देश्यका लागि निष्क्रिय बनाएको छ।

१४. यो पनि तर्क गरिएको छ कि यो सम्बन्ध जारी राख्नुले कुनै उद्देश्य पूरा गर्दैन र न्यायको उपहास हुनेछ। कि अपीलकर्ता र उत्तरदाता दुवैले आफ्नो युवावस्था, या त मेलमिलापको प्रयासमा वा उनीहरूको वैवाहिक सम्बन्धको विच्छेद सहनमा, समाप्त गरिसकेका छन्।

१५. यसबाहेक, यो तर्क गरिएको छ कि मेलमिलापको कुनै सम्भावना छैन र मध्यस्थताले पनि कुनै सकारात्मक परिणाम दिएन। थप रूपमा, उत्तरदाताद्वारा भारतीय दण्ड संहिता, १८६०[2] को धारा ४९८क/४०६/३४ अन्तर्गत एफआईआर नं. ८३ / २०११ मा सुरु गरिएको आपराधिक कार्यवाहीमा, अपीलकर्ता र उनको परिवारका सदस्यहरूलाई ट्रायल कोर्टले मिति ०५.०७.२०१९ को फैसला मार्फत सफाइ दिएको छ, जसले देखाउँछ कि अपीलकर्ता विरुद्ध क्रूरता र दाइजो उत्पीडनका आरोपहरू झूटा थिए।

१६. यो पेश गरिएको छ कि माथिका आधारमा, प्रस्तुत मामिला "विवाहको अपूरणीय विच्छेद" को सिद्धान्तको दायरा भित्र पूर्ण रूपमा पर्दछ, जसलाई सम्बन्धविच्छेद प्रदान गर्ने एक मान्य आधारको रूपमा यस न्यायालयले शिल्पा शैलेश वि. वरुण श्रीनिवासन,[3] सहित धेरै फैसलाहरूमा स्थापित गरेको छ, जहाँ यस न्यायालयले संविधानको धारा १४२ अन्तर्गत आफ्नो शक्तिलाई मान्यता दिएको छ जहाँ वैवाहिक सम्बन्ध अपूरणीय रूपमा टुटिसकेको छ।

१७. यसको विपरीत, उत्तरदाताले सम्बन्धविच्छेदको अनुदानको प्रतिरोध गर्दै, पेश गरेकी छन् कि तलका दुवै न्यायालयहरूद्वारा उत्तरदाताको पक्षमा एकै प्रकारका निष्कर्षहरू छन् र तिनीहरूमा हस्तक्षेप गरिनु हुँदैन। यो पेश गरिएको छ कि अपीलकर्ताले उत्तरदाता विरुद्ध क्रूरताको आरोप प्रमाणित गर्न सकेका छैनन्।

१८. थप रूपमा, यो पेश गरिएको छ कि अपीलकर्ताले, सबैभन्दा विचारहीन र अमानवीय तरिकामा, विवाहबाट जन्मेको बच्चाको पितृत्वलाई अस्वीकार गरेका छन्, र यसले यो स्पष्ट पार्छ कि अपीलकर्ता बच्चा र पत्नीको कल्याण र सामाजिक स्थिति बारे चिन्तित छैनन्। यो तर्क गरिएको थियो कि अपीलकर्तालाई पति र पिताको रूपमा आफ्ना जिम्मेवारीहरूलाई बेवास्ता गर्ने आफ्नै गल्तीको फाइदा लिन अनुमति दिन सकिँदैन।

१९. अन्तमा, यो पेश गरियो कि फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३[4] को धारा १२५ को प्रावधान अन्तर्गत प्रदान गरिएको रु. ७,५००/- को भरणपोषण रकम बढाइनुपर्छ।

२०. पहिलो कुरा, यो ध्यान दिनुपर्छ कि यस न्यायालयले पक्षहरूलाई सौहार्दपूर्ण समाधानको सम्भावना खोज्न सर्वोच्च न्यायालय मध्यस्थता केन्द्रमा पठाएको थियो। यद्यपि, मध्यस्थताको प्रयास असफल भयो र पक्षहरू न्यायालयमा फर्किएका छन्।

२१. दुई मुख्य विचारहरू छन् जसले प्रतिद्वन्द्वी तर्कहरू विचार गर्दा यस न्यायालयमा धेरै तौल राखेका छन्। पहिलो, कि अपीलकर्ता-पतिलाई उत्तरदाताले उनी र उनको परिवारका सदस्यहरू विरुद्ध दायर गरेको क्रूरताको मामिलामा सफाइ दिइएको छ। दोस्रो, यो एक स्वीकृत तथ्य हो कि पक्षहरू मिति अक्टोबर २००९ देखि अलग बस्दै आएका छन्, अर्थात् लगभग विगत सोह्र वर्षदेखि।

[2] आईपीसी

[3] (२०२३) ४ एससीसी ६९२

[4] सीआर.पि.सी.

२२. यस न्यायालयले निरन्तर रूपमा भनेको छ कि विवाह संस्था सम्मान, आपसी आदर र साझा साथित्वमा आधारित छ, र जब यी आधारभूत पक्षहरू अपूरणीय रूपमा हराउँछन्, एक जोडीलाई कानूनी रूपमा बाँध्न बाध्य पार्नुले कुनै लाभदायक उद्देश्य पूरा गर्दैन। यस न्यायालयले अमुथा वि. ए.आर. सुब्रमण्यम[5] मा जोड दिएको छ कि दुवै पति-पत्नीको कल्याण र सम्मानलाई प्राथमिकता दिनुपर्छ, र मृत विवाहलाई जारी राख्न बाध्य पार्नुले केवल मानसिक पीडा र सामाजिक बोझलाई बढाउँछ।

२३. प्रस्तुत मामिलामा, यो स्पष्ट छ कि पूर्ण अलगाव र लामो समयको विछोडका कारण, वैवाहिक बन्धनको अपूरणीय विच्छेद भएको छ, जसलाई कुनै पनि माध्यमबाट सुधार्न सकिँदैन। यसबाहेक, दुवै पक्षले आफ्नो युवावस्थाको प्रमुख वर्षहरू यस वैवाहिक कलहमा फसेर बिताएका छन्, जुन पछिल्लो पन्ध्र वर्षभन्दा बढी समयदेखि चलिरहेको छ।

२४. यो दिन जस्तै स्पष्ट छ कि प्रस्तुत मामिलामा, विवाहको निरन्तरताले पक्षहरू बीचको शत्रुता र मामिलालाई मात्र बढावा दिनेछ, जुन कानूनले परिकल्पना गरेको वैवाहिक सामञ्जस्यको लोकाचारको विपरीत चल्छ। यो कुरा अपीलकर्ता र उनको परिवारका सदस्यहरूलाई उत्तरदाताले दायर गरेको क्रूरताको मामिलामा सफाइ दिइएको प्रकाशमा अझ बढी सत्य साबित हुनेछ। अपीलकर्ताले अब उत्तरदाता, एक साझेदार जसले आफ्नो पति र सासु-ससुरा विरुद्ध झूटो मामिला दायर गरी लडेकी थिइन्, सँग वैवाहिक बन्धनमा रहिरहन अपेक्षा गर्न सकिँदैन।

२५. तसर्थ, हामी यो विश्वास गर्छौं कि यो दुवै पक्ष र उनीहरूको नाबालक बच्चाको सर्वोत्तम हितमा छ कि उनीहरूलाई लामो र व्यर्थ कानूनी लडाइँको छायाबाट मुक्त, स्वतन्त्र र शान्तिपूर्वक आफ्नो जीवन बिताउन अनुमति दिइयोस्। यस न्यायालयले यसलाई संविधानको धारा १४२ अन्तर्गत आफ्नो शक्ति प्रयोग गरी विवाहको अपूरणीय विच्छेदको आधारमा पक्षहरूलाई सम्बन्धविच्छेदको राहत प्रदान गर्न उपयुक्त मामिला ठान्दछ।

२६. अपीलकर्ता एक निजी फर्ममा क्लर्कको रूपमा काम गरिरहेको र उत्तरदाता एक गृहिणी हुन् जसले स्वतन्त्र रूपमा उनीहरूको १६ वर्षीय नाबालक छोराको हेरचाह गरिरहेकी छन् भन्ने कुरालाई ध्यानमा राख्दै, हामी उत्तरदाता र उनीहरूको नाबालक छोराको पक्षमा मासिक भरणपोषण रु. १५,०००/- प्रति महिना बढाउनु न्यायोचित र समानतापूर्ण ठान्दछौं।

[5] २०२३ एससीसी अनलाइन एससी ६११

२७. तदनुसार, पुनरावेदन स्वीकार गरिन्छ र विवादित आदेश मिति २६.०२.२०१९ खारेज गरिन्छ। पक्षहरू बीचको विवाह विघटन हुन्छ र यस न्यायालयद्वारा भारतको संविधानको धारा १४२ अन्तर्गत आफ्नो शक्ति प्रयोग गरी उनीहरूको पक्षमा सम्बन्धविच्छेदको आदेश प्रदान गरिन्छ। अपीलकर्ताले उत्तरदाता र उनीहरूको बच्चालाई समग्र मासिक भरणपोषण रु. १५,०००/- तिर्नुपर्नेछ।

२८. लागतको सम्बन्धमा कुनै आदेश छैन।

२९. अन्तरिम आवेदन(हरू), यदि कुनै भए, खारेज हुनेछन्।

३०. रजिस्ट्रीले तदनुसार आदेश तयार गर्नेछ।

मामिलाको परिणाम: पुनरावेदन स्वीकार।

†**मुख्य बुँदाहरू तयार पार्ने:** *निधि जैन*